

אליהו יוסף

בין תנאי לשבועה:

עיון בפרשת תנאי בני גד ובני ראובן

תקציר

התנאי במשפט העברי ינק את מבנהו מהתנאי המקראי שמנוסח לראשונה בסיפור חלוקת ארץ ישראל והנחלת עבר הירדן לבני גד ולבני ראובן. במאמר נעמוד על מבנה התנאי כפי שנוסח במקרא וכפי שהתפתח במשפט העברי. עם זאת נראה שתנאי בני גד ובני ראובן כפי שנוסח במקרא היה רק אחת הדרכים להתיישבות בני גד ובני ראובן בעבר הירדן.

על פי התיאור בסוף ספר במדבר ובספר דברים וגם בספר יהושע מתברר שהתיישבותם של בני גד ושל בני ראובן בעבר הירדן לא נבעה מקיום התנאי אלא משבועה שנשבעו למשה. למעשה, מבחינה משפטית זכו בני גד ובני ראובן בעבר הירדן כבר בימי משה ולא היו צריכים להמתין עד לסוף כיבוש הארץ.

במאמר נעמוד על האופי המיוחד של תנאי בני גד ובני ראובן ועל המעבר מלשון תנאי ללשון שבועה בדבריהם למשה. מתברר שלא התנאי אלא השבועה היא שהביאה לידי קיום הבטחתם לצאת למלחמה בראש שבטי ישראל.

מילות מפתח:

תנאי בני גד ובני ראובן; נדר; שבועה; עבר הירדן.

התנאי במקרא

במקומות רבים במקרא קיים הסכם מותנה. תפקידו של התנאי במשפט המקראי הוא הגבלת המחויבות.¹ ההסכם אינו תקף בכל מצב אלא מותנה במעשה. הוא מוגבל במילה 'אם' – אם תיתן או תעשה א', אנחנו נעשה ב'. לדוגמה: כדי שיעקב יקבל את שכרו נדרש לבן להפריד את הצאן הנקודים והטלואים: 'אם תַעֲשֶׂה לִי הַדָּבָר הַזֶּה אֲשׁוּבָה אֲרַעָה צֹאנֶךָ אֲשֶׁמֶר' (בר' ל 31). ואם לא? הכתוב אינו עוסק באפשרות הזאת ולמעשה היא מובנת מאליה. אם לבן לא יקיים את התנאי ההסכם לא יחול. בשפה המשפטית נקרא תנאי כזה 'תנאי מְכַלְלֵא'. מתוך האמירה החיובית אנו למדים מה קורה כשהתנאי, ה'אם', לא מתקיים.²

אלא שדיני התנאי במשפט המקראי השפיעו על דיני התנאי במשפט העברי, ואף תנאי בני גד ובני ראובן הוא בניין אב לתנאים במשפט העברי. זהו מפגש בין תחומי של משפט מקראי עם משפט עברי. מושגים מתוך המשפט העברי יעזרו לנו להבין את סיפור תנאי בני גד ובני ראובן בספר במדבר. נראה שתנאי בני גד ובני ראובן אינו אלא מקור השראה לדיני התנאי במשפט העברי ולמעשה בסיפור המקראי של מושאי התנאי, בני גד ובני ראובן, התנאי לא התקיים. לשם כך עלינו לעמוד על דיני התנאי במשפט העברי ולאחר מכן נראה את השתלשלות התנאי בסיפור המקראי.

דיני תנאי במשפט העברי

כאמור, תנאי בני גד ובני ראובן הוא בניין אב לתנאים במשפט העברי. מבנה משפט התנאי וחלותו נלמדים מניסוח תנאי בני גד ובני ראובן כמתואר בספר במדבר. תנאי זה איננו תנאי מְכַלְלֵא. נאמר בו בפירוש מה יקרה אם יתקיים ומה יקרה אם לאו.

רבי מאיר אומר כל תנאי שאינו כתנאי בני גד ובני ראובן אינו תנאי שנאמר 'ויאמר משה אליהם אם יעברו בני גד ובני ראובן' וכתוב 'ואם לא יעברו חלוצים'. (משנה, קידושין ג, ד)

כך גם נפסק להלכה, כל תנאי צריך להיות מנוסח כתנאי בני גד ובני ראובן, והמעשה חל רק לאחר קיום התנאי:

המקדש על תנאי אם נתקיים התנאי מקודשת ואם לא נתקיים אינה מקודשת [...] וכל תנאי שבעולם בין בקידושין וגירושין בין במקח וממכר בין בשאר דיני ממון צריך להיות בתנאי ארבעה דברים. ואלו הן הארבעה דברים של כל תנאי: שיהיה תנאי כפול, ושיהיה הין שלו קודם ללאו, ושיהיה התנאי קודם למעשה, ושיהיה התנאי דבר שאפשר לקיימו. ואם חסר התנאי אחד מהן הרי התנאי בטל וכאילו אין שם תנאי כלל אלא תהיה זו מקודשת או מגורשת ויתקיים המקח או המתנה מיד וכאילו לא התנה כלל הואיל וחסר התנאי אחד מן הארבעה.³

מהדברים האלה ברור שהקניין מתקיים רק לאחר קיום התנאי:

המקנה בין קרקע בין מיטלטלין והתנה תנאין שאפשר לקיימן, בין שהתנה המקנה בין שהתנה הקונה, אם נתקיימו התנאין נקנה הדבר שהוקנה, ואם לא נתקיים התנאי לא קנה, וכבר ביארנו משפטי התנאים בהלכות אישות.⁴

1. ראו בהרחבה: ז' פלק, 'התנאי במשפט המקראי', **תריביץ**, לח (תשכ"ט), עמ' 318–321. המילה 'תנאי' ונגזרותיה אינן לשון מקרא אלא לשון חכמים. ראו: ב' ליפשיץ, **משפט ופעולה: מונחי חיוב וקניין במשפט העברי**, ירושלים תשס"ב, עמ' 250, המביא השערה שמקור המילה תנאי מהמילה הארמית 'תני' ומשמעותה 'שני', כלומר זהו חלקו השני של ההסכם המתאר מה הדין אם המעשה המתואר בהסכם לא מתקיים.
2. על תנאי מכללא ראו: ש' ורהפטיג, **דיני חוזים במשפט העברי: בתוספת סקירות על דיני חוזים במדינת ישראל**, ירושלים תשל"ד, עמ' 136–137; ר' בן-נתן (קלינברגר), 'דיני התנה מכללא במשפטנו העכשווי – עיון נוסף', **משפטים**, יז (תשמ"ח), עמ' 571–591.
3. רמב"ם, משנה תורה, הלכות אישות ו, א–ב. שני מקרים קודמים ענו על כללי התנאי אך מסיבות מובנות אי אפשר לראות בהם בניין אב של כללי התנאים. הראשון, תנאי שמעון ולוי עם חמור אבי שכם: 'אם תהיו כמנו להמל לכם קל זכר. ונתנו את בנותינו לכם ואת בנותיכם נקח לנו ונשכנו אִתְּכֶם וְהָיִינוּ לְעַם אֶחָד. וְאִם לֹא תִשְׁמְעוּ אֵלֵינוּ לְהַמּוֹל וְלִקְחָנוּ אֶת בָּתְנוּ וְהִלְכָנוּ' (בר' לד 15–17). השני, תנאי יהודה עם יעקב: 'אם יִשְׁלַח מִשְׁלָח אֶת אֲחֵינוּ אֲתָנוּ נִרְדֶּה וְנִשְׁבְּרָה לְךָ אֶכֶל: וְאִם אֵינָה מִשְׁלָח לֹא נִרְדֶּה' (בר' מג 4–5).
4. רמב"ם, משנה תורה, הלכות מכירה יא, א.

ההתחייבויות במקרא מותנות במילה 'אם' ובתנאי מְקַלְלָא.⁵ פרשת בני גד ובני ראובן לימדה עוד כללים בהלכות תנאי. בנוסח התנאי הכפול של בני גד ובני ראובן יש שני היגדים: מה יקרה אם ימלאו את התנאי ומה יקרה אם לא ימלאו אותו.⁶ אם יעברו בני גד ובני ראובן חלוצים, הם יקבלו את עבר הירדן, ואם לאו, יקבלו נחלה בארץ כנען.⁷ ההיגד הפוזיטיבי קודם להיגד הנגטיבי – הן קודם ללאו. התנאי גם קודם למעשה. הוא נאמר לפני שקיבלו בני גד ובני ראובן את עבר הירדן. ולבסוף זהו תנאי שאפשר לקיימו, שכן מדובר בדרישה מציאותית והגיונית. כאמור, זהו בניין אב לכל דיני התנאים מכאן ולהבא. עם זאת, בשום מקום לא נאמר שתנאי בני גד ובני ראובן לא התקיים קודם לכן.⁸

תיחום סיפור הנחלת עבר הירדן לבני גד ולבני ראובן

כדי לעמוד על קיומו של תנאי בני גד ובני ראובן בסיפור המקראי עלינו לבדוק את חלות התנאי בסיפור זה בלבד ללא התחשבות בדיני המשפט העברי כפי שהתפתחו במרוצת הדורות. לשם כך עלינו לתייחם את גבולות הסיפור המקראי המתאר את הנחלת עבר הירדן לבני גד ולבני ראובן. לפנינו שתי דרכים לתיחום הסיפור:

א. התייחום המצומצם, שעל פיו נתחם את הסיפור בפרק לב בספר במדבר בלבד. תיחום זה נובע מאחדות העלילה. לפנינו סיפור שלם שיש בו מבנה של השתלשלות מהצגת הבעיה לפני משה – מקנה רב – ועד להתיישבות של בני גד ושל בני ראובן בעבר הירדן.⁹

ב. התייחום הרחב, שעל פיו סיפור הנחלה מתחיל בספר במדבר פרק לב ומסתיים בספר יהושע פרק כב, עם שיבת בני גד ובני ראובן לנחלתם. כפי שנראה להלן, בהקשר של נחלת בני גד ובני ראובן מופיעות המילים המנחות משורש נת"ן או לק"ח, שמטרתן להדגיש שעבר הירדן הוא נחלתם של בני גד ושל בני ראובן.¹⁰

ברם, נראה שהתייחום הרחב הוא המתאים לסיפור הנחלת עבר הירדן לשבט גד ולשבט ראובן. האזכורים האחרים של בני גד ושל בני ראובן, כמו גם של עבר הירדן, מופיעים בזיקה הדדית של בני גד ושל בני ראובן לעבר הירדן ולנתינת משה את חבל ארץ זה. החלק הראשון והעיקרי של הסיפור, בספר במדבר פרק לב, עוסק במשא ומתן עם משה. בחלקו השני של הסיפור מופיעים כל המקומות בעבר הירדן הנחשבים נחלה חלוטה של בני גד ושל בני ראובן. הם עוזבים אותה עם כניסת בני ישראל למערב הארץ, ושבים אליה עם השלמת הכיבוש. כדי לאפיין את המשא ומתן של משה עם בני גד ועם בני ראובן, עלינו להתבונן תחילה בחלקו הראשון של הסיפור.

תנאי ללא תנאי?

על פי דיני התנאים במשפט העברי בני גד ובני ראובן היו אמורים לקבל את נחלתם רק לאחר כיבוש ארץ כנען. גם ניסוח התנאי בפרשת בני גד ובני ראובן בספר במדבר מלמד שהנחלה אמורה להתקבל רק לאחר קיום התנאי, כלומר לאחר סיום כיבוש הארץ שממערב לירדן. ברם, עיון בפסוקים שלאחר סיפור בני גד ובני ראובן מלמד שלתנאי לא היה שימוש מעשי. כפי שנראה להלן, התנאי הכפול הופיע לקראת סוף המשא ומתן. אם כן, מה הוסיף התנאי להתחייבות שקיבלו עליהם השבטים? ויתרה מזו, אומנם תנאי בני גד ובני ראובן הוא בניין אב לדיני תנאים במשפט העברי, אבל בסיפור המקראי נראה שבני גד ובני ראובן קיבלו את נחלתם ללא 'תנאי בני גד ובני ראובן'. הרי מייד עם סיום המעמד נאמר שבני גד ובני ראובן קיבלו את עבר הירדן מידי משה:

5. ראו: פלך (לעיל הערה 1).

6. ראו: ורהפטיג (לעיל הערה 2), עמ' 153, העומד על יסוד גמירות הדעת במשפט העברי, שהוא הצורך לברר אם שני הצדדים שביניהם הסכמה מחייבת מודעים למשמעויות ההסכם וגמרו בדעתם לקיימו. לדבריו כשקיום המעשה תלוי בתנאי יש הוכחה שהמתנה גמר בדעתו לקיים את התנאי, והוא יודע שאם לא יקיים את התנאי לא יתקיים המעשה.

7. לדעת ר' חנינא בן גמליאל (במשנה, קידושין ג, ד) אלמלא היה התנאי מוכפל היה אפשר להבין שאף בארץ כנען לא היו נוחלים.

8. השאלה אם מקור החיוב נמצא בפסוקי התורה או בפסוקי התורה משמשים יסוד לדרישות חז"ל בתורה שבעל פה, ודרישות אלו הן המחייבות מבחינה הלכתית נמצאת בפרשנות הכלל 'אין מקרא יוצא מידי פשוטו' (בבלי, שבת ס"ג ע"א ועוד מקומות). וראו על כך: **אנציקלופדיה תלמודית**, א, טור תרע"ז–תרע"ח; א"א אורבך, **ההלכה: מקורותיה והתפתחותה**, גבעתיים 1984, עמ' 80–82. אלא שכאן גם אם נאמר שהחיוב על מבנה התנאי נלמד מפסוקי התורה, עדיין אין זה מלמד שבני גד ובני ראובן הם שהזדקקו לראשונה למבנה התנאי.

9. ההגדרה 'מבנים של השתלשלות' הובאה אצל י' גרוסמן, **גלוי ומוצפן: על כמה מדרכי העיצוב של הסיפור המקראי**, תל אביב תשע"ה, עמ' 184.

10. על תפקידה של המילה המנחה בתיחום הסיפור המקראי ראו: גרוסמן (שם), עמ' 185.

וַיִּתֵּן לָהֶם מֹשֶׁה לִבְנֵי גֵד וְלִבְנֵי רְאוּבֵן וְלַחֲצִי שֵׁבֶט מְנַשֶּׁה בֶּן יוֹסֵף אֶת מַמְלַכְתְּ סִיחֹן מֶלֶךְ הָאֱמֹרִי
וְאֶת מַמְלַכְתְּ עֹג מֶלֶךְ הַבְּשָׁן. (במ' לב 33)

ר' יצחק אברבנאל כותב שבני גד ובני ראובן זכו בעבר הירדן מייד והם סירבו לקבל את נחלתם מידי אלעזר הכהן ויהושע בן נון:

'את אשר דבר ה' אל עבדיך כן נעשה' כלומר אנחנו מעצמנו נדרנו ונתחייבנו בזה כי מאת ה' היתה לנו. ולזה תדע לך שכן נעשה כי מאת ה' היה שאנחנו נעבור חלוצים אבל מתנת אחוזתינו לא יתנו אותה יהושע ואלעזר והנשיאים בזמן ההוא. אבל אתה עתה בחיך ומידך תהיה נתונה לנו ח"ש 'ואתנו אחוזת נחלתנו מעבר לירדן' והודה להם משה בדבר וזהו 'ויתן להם' כי מאז לדורות נתן להם משה הארץ ההיא לאחוזתו.¹¹

פירוש הכתב והקבלה דומה:

משה אמר ונכבשה ונתתם, שלא יותן להם ארץ סיחון ועוג אלא אחר שישבו מכבוש הארץ, והם אמרו נחננו נעבור חלוצים ואתנו אחוזת נחלתנו, שתהיה ברשותנו מעת שנעבור את הירדן [...] כי אחר שלא יעברו כולם רק כל חלוץ גבורי החיל המסויימים, ורבים הם שישארו עם הטף בערי הגלעד, א"כ מהראוי כי אתנו תהיה נחלתנו כבר מעת עברינו, כי בהיות המון עם ממנו מעתה נשאר בנחלתנו.¹²

כדבריהם נראה מתוך הסיפור המקראי, שכן בספר במדבר מייד אחרי התנאים, ובכל ספר דברים משה ובני ישראל רואים בעבר הירדן נחלה שניתנה לבני גד ולבני ראובן. בשום מקום לא מוזכר שהם זכו בנחלה רק לאחר מילוי התנאי.¹³ מה גרם ל'תפנית בעלילה'? מה הייתה הסיבה לקבלת עבר הירדן ללא תנאי?

קבלת עבר הירדן מייד לאחר המשא ומתן בין משה ובין בני גד ובני ראובן

כל המקורות שעוסקים בנחלת בני גד ובני ראובן מדברים על נחלה חלוטה שכבר שייכת להם ולא על נחלה מותנית, שקניינה יתבצע רק לאחר כיבוש ארץ כנען. נעייך במקורות:

א. בתיאור גבולות הארץ נאמר:

וַיְצַו מֹשֶׁה אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר זֹאת הָאָרֶץ אֲשֶׁר תִּתְּנֶנְחֶלוּ אֹתָהּ בְּגֹרֶל אֲשֶׁר צָוָה ה' לָתֵת
לְתִשְׁעַת הַמַּטּוֹת וְחֲצִי הַמַּטֵּה. כִּי לְקַחוּ מַטֵּה בְּנֵי הָרְאוּבֵן לְבֵית אֲבֹתָם וּמַטֵּה בְּנֵי הַגָּדִי לְבֵית
אֲבֹתָם וְחֲצִי מַטֵּה מְנַשֶּׁה לְקַחוּ נַחֲלָתָם. שְׁנֵי הַמַּטּוֹת וְחֲצִי הַמַּטֵּה לְקַחוּ נַחֲלָתָם מֵעֵבֶר לַיַּרְדֵּן
יָרְחוּ קֶדְמָה מִזְרָחָה (במ' לג 13-15).

המילה המנחה בחלק זה היא מהשורש לק"ח, והיא עוסקת בבני גד, בבני ראובן ובחצי המנשה. אלו לקחו את נחלתם ואינם נכללים בחלוקת ארץ כנען. אילו קבלת הנחלה הייתה מותנית, הייתה לכך השפעה על חלוקת הנחלות לתשעה המטות וחצי המטה. יתר על כן, משה מעיד שאת הארץ המערבית 'צָוָה ה' לָתֵת לְתִשְׁעַת הַמַּטּוֹת וְחֲצִי הַמַּטֵּה'.

ב. לאחר תיאור כיבוש עבר הירדן נאמר:

וְאֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת יִרְשֶׁנוּ בְּעַת הַהוּא מֵעֲרֵעֵר אֲשֶׁר עַל נַחַל אַרְנוֹן וְחֲצִי הַר הַגִּלְעָד וְעָרָיו נְתַתִּי
לְרְאוּבֵן וְלַגָּדִי. וַיִּתֵּר הַגִּלְעָד וְכָל הַבְּשָׁן מַמְלַכְתְּ עֹג נְתַתִּי לַחֲצִי שֵׁבֶט מְנַשֶּׁה [...] וְלַמְכִיר נְתַתִּי
אֶת הַגִּלְעָד. וְלַרְאוּבֵן וְלַגָּדִי נְתַתִּי מִן הַגִּלְעָד וְעַד נַחַל אַרְנוֹן תַּחַת הַנַּחַל הַגָּבֹל וְעַד יַבֵּק הַנַּחַל גְּבוּל
בְּנֵי עַמּוֹן (דב' ג 12-16).

11. פירוש אברבנאל לבמ' לב 29-33 (פירוש על התורה, ירושלים תשכ"ד).

12. פירוש הכתב והקבלה לבמ' לב 32, ד"ה ואתנו אחוזת.

13. כפי שהראינו לעיל, לפי דיני התנאי רק לאחר קיום התנאי מתבצע הקניין. כך הדין בתנאי בנישואין ובגירושין. הדין אמור להיות כך גם בדיני ממונות, אך בשל קשיים אובייקטיביים בניסוח מקלים בניסוח התנאי בדיני ממונות. ראו: א' גולאק, 'יסודי המשפט העברי: סדר דיני ממונות בישראל עפ"י מקורות התלמוד והפוסקים', א, תל אביב תשכ"ז, עמ' 79-83.

נתינת עבר הירדן לגד, לראובן ולחצי המנשה אינה מותנית, אלא עובדה מוגמרת. יתרה מזו, בהמשך משה מציג את ההסכם, אבל אין בו כל תנאי:

וְאַצוּ אֶתְכֶם בְּעֵת הַהוּא לֵאמֹר ה' אֱלֹהֵיכֶם נָתַן לָכֶם אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת לְרִשְׁתָּהּ חִלּוּצִים תַּעֲבְרוּ לִפְנֵי אַחֵיכֶם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל כָּל בְּנֵי חֵיל. רַק נְשִׁיכֶם וְטַפְכֶם וְיִמְקִנְכֶם יִדְעֵתִי כִּי מִקְנֵה רַב לָכֶם יֵשְׁבוּ בְּעָרֵיכֶם אֲשֶׁר נָתַתִּי לָכֶם עַד אֲשֶׁר יָנִיחַ ה' לְאַחֵיכֶם כָּכֶם וְיִרְשׁוּ גַם הֵם אֶת הָאָרֶץ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֵיכֶם נָתַן לָהֶם בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן וְשַׁבְתֶּם אִישׁ לִרְשֻׁתוֹ אֲשֶׁר נָתַתִּי לָכֶם (שם 18-20).

המילה המנחה היא משורש נת"ן. נאמר כאן שה' נתן להם את הארץ – הנתינה של משה נקראת נתינה מידי ה', אף שבשום שלב במשא ומתן משה לא שואל את ה' כיצד לנהוג. בפרשת בנות צלפחד, הקשורה אף היא לנחלות, ושכנראה התרחשה סמוך לאותם אירועים, משה פונה אל ה' כדי לדעת כיצד לפסוק: 'וַיִּקְרַב מֹשֶׁה אֶת מִשְׁפָּטוֹן לִפְנֵי ה' (במ' כז 5). כך גם בהמשך, כאשר בני שבט יוסף מערערים על הפסק: 'וַיֹּצֵא מֹשֶׁה אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל עַל פִּי ה' לֵאמֹר כֹּן מִטָּה בְּנֵי יוֹסֵף דְּבָרִים' (במ' לו 5). ואילו כשבני גד ובני ראובן ביקשו את עבר הירדן לא ראינו כל מעורבות אלוהית.¹⁴

ג. משה מבדיל ערי מקלט לכל אחד משבטי עבר הירדן:

אֲזַ וּבְדִיל מֹשֶׁה שְׁלֹשׁ עָרִים בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן מִזְרְחָה שְׁמֹשׁ [...] אֶת בְּצֹר בְּמִדְבַר בְּאֶרֶץ הַמִּישֹׁר לְרְאוּבֵנִי וְאֶת רְאֵמֹת בְּגִלְעָד לְגַדִּי וְאֶת גּוֹלָן בְּבָשָׁן לְמְנַשֵּׁי. (דב' ד 41, 43)

אם בני גד וראובן עדיין לא זכו בעבר הירדן לשם מה להבדיל ערי מקלט?¹⁵

ד. בנאום הסיכום שבא לאחר דברי התוכחה הקשים משה אומר:

וּתְבֹאוּ אֶל הַמָּקוֹם הַזֶּה וַיֵּצֵא סִיחֹן מֶלֶךְ חֲשֹׁבוֹן וְעוֹג מֶלֶךְ הַבָּשָׁן לְקַרְאֲתָנוּ לְמַלְחָמָה וַנִּנְכַּח אֶת אֲרָצָם וַנִּתְּנָה לְנַחֲלָה לְרְאוּבֵנִי וְלְגַדִּי וְלַחֲצֵי שְׁבֵט הַמְּנַשֵּׁי. (דב' כט 6-7)

הארץ ניתנת לבני גד ולבני ראובן ללא הסתייגות.

ה. השבטים רואים בעבר הירדן נחלה ומאשרים את הבטחתם להילחם.¹⁶ אין תנאי שמזכר בדבריהם ליהושע בן נון או בדבריו:

וְלְרְאוּבֵנִי וְלְגַדִּי וְלַחֲצֵי שְׁבֵט הַמְּנַשֵּׁה אָמַר יְהוֹשֻׁעַ לֵאמֹר. זָכוֹר אֶת הַדְּבָר אֲשֶׁר צִוָּה אֶתְכֶם מֹשֶׁה עֶבֶד ה' לֵאמֹר ה' אֱלֹהֵיכֶם מָנִיחַ לָכֶם וַנִּתַּן לָכֶם אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת. נְשִׁיכֶם טַפְכֶם וּמְקִינֵיכֶם יֵשְׁבוּ בְּאֶרֶץ אֲשֶׁר נָתַן לָכֶם מֹשֶׁה בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן וְאַתֶּם תַּעֲבְרוּ חֲמִשִּׁים לִפְנֵי אַחֵיכֶם כָּל גְּבוּרֵי הַחֵיל וְעִזְרְתֶּם אוֹתָם. עַד אֲשֶׁר יָנִיחַ ה' לְאַחֵיכֶם כָּכֶם וְיִרְשׁוּ גַם הֵם אֶת הָאָרֶץ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֵיכֶם נָתַן לָהֶם וְשַׁבְתֶּם לְאֶרֶץ יְרִשְׁתֶּם וּרְשַׁתֶּם אוֹתָהּ אֲשֶׁר נָתַן לָכֶם מֹשֶׁה עֶבֶד ה' בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן מִזְרַח הַשָּׁמֶשׁ. (יהו' א 12-15)

ובהמשך הם אכן מצטרפים ומשמשים כוח חמוש:

וַיַּעֲבְרוּ בְנֵי רְאוּבֵן וּבְנֵי גַד וְחֲצֵי שְׁבֵט הַמְּנַשֵּׁה חֲמִשִּׁים לִפְנֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל כְּאֲשֶׁר דָּבַר אֱלֹהִים מֹשֶׁה. כְּאַרְבָּעִים אֶלְפֵי חִלּוּצֵי הַצָּבָא עָבְרוּ לִפְנֵי ה' לְמַלְחָמָה אֶל עַרְבוֹת יְרִיחוֹ. (יהו' ד 12-13)

ו. בחלוקת הארץ נאמר בבירור שמשה נתן להם את הארץ:

וְעַתָּה חֲלַק אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת בְּנַחֲלָה לְתַשְׁעַת הַשְּׁבֵטִים וְחֲצֵי הַשְּׁבֵט הַמְּנַשֵּׁה. עַמּוֹ רְאוּבֵנִי וְהַגַּדִּי לְקַחוּ נַחֲלָתָם אֲשֶׁר נָתַן לָהֶם מֹשֶׁה בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן מִזְרְחָה כְּאֲשֶׁר נָתַן לָהֶם מֹשֶׁה עֶבֶד ה' [...] וַיִּתֵּן מֹשֶׁה לְמַטֵּה בְּנֵי רְאוּבֵן לְמִשְׁפַּחְתָּם [...] וַיִּתֵּן מֹשֶׁה לְמַטֵּה גַד לְבְנֵי גַד לְמִשְׁפַּחְתָּם [...] כִּי נָתַן מֹשֶׁה נַחֲלַת שְׁנֵי הַמַּטֹּת וְחֲצֵי הַמַּטֵּה מֵעֵבֶר לַיַּרְדֵּן. (יהו' יג 7-24)

14. על דברי בני גד ובני ראובן: 'את אשר דבר ה' אל עבדיך בן נעשה' נעמד בהמשך.
15. ראו בפירוש רש"י: 'אף על פי שאינן קולטות עד שיבדלו אותן שבארץ כנען, אמר משה מצוה שאפשר לקיימה אקיימנה' (פירוש רש"י לדב' ד 41, ד"ה אז יבדיל). רש"י אינו מסביר שערי המקלט אינן קולטות כיוון שעבר הירדן עדיין לא ניתן לשום שבט, אלא שערי מקלט של עבר הירדן קולטות רק לאחר שייקבעו ערי המקלט שבארץ כנען. גם רש"י מבין שעבר הירדן כבר ניתן לבני גד ולבני ראובן.
16. שאלה שלא נענה עליה כאן היא מדוע שותפים בני חצי שבט מנשה לבני גד ולבני ראובן. הם לא היו שותפים במשא ומתן עם משה בספר במדבר. יתר על כן, משה נתן להם את הנחלה ללא כל התחייבות, שכן בני חצי שבט מנשה מופיעים רק במעמד הנתינה ולא במעמד הבקשה וההתחייבות.

ז. עם סיום כיבוש הארץ יהושע אומר:

אָז יִקְרָא יְהוֹשֻׁעַ לְרֵאשֵׁי בְנֵי יִשְׂרָאֵל וְלְגִדֵי לַחֲצֵי מִטָּה מְנַשֶּׁה. וַיֹּאמֶר אֲלֵיהֶם אַתֶּם שְׂמַרְתֶּם אֶת כָּל אֲשֶׁר צִוָּה אֲתֶכֶם מֹשֶׁה עֶבֶד ה' וַתִּשְׁמָעוּ בְּקוֹלִי [...] וְעַתָּה הִנֵּחַ ה' אֱלֹהֵיכֶם לְאַחֲכֶיךָ כְּאֲשֶׁר דִּבֶּר לָהֶם וְעַתָּה פָּנוּ וּלְכוּ לָכֶם לְאֶהְלֵיכֶם אֶל אֶרֶץ אַחֲזַתְכֶם אֲשֶׁר נָתַן לָכֶם מֹשֶׁה עֶבֶד ה' בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן. (יהו' כב 1-4)

בכל הפסוקים בספר יהושע המילים המנחות מהשורשים לק"ח ונת"ן מופיעות. גם כאן קבלת הארץ היא דבר מוסכם ללא תנאי. לא נאמר כאן שבני גד, בני ראובן וחצי המנשה רשאים לחזור לנחלתם בשל קיום התנאי.

תנאי על שום מה?

אם משה כבר נתן את עבר הירדן לבני גד ולבני ראובן נראה לכאורה שהתנאי מיותר. אם כן: א. מה היה תפקידו של התנאי? ב. אם התנאי לא זיכה את בני גד ואת בני ראובן בעבר הירדן, מה זיכה אותם?

כדי לענות על שאלות אלו עלינו לחזור ולעיין בסיפור המקראי במדבר לב 16-32. תחילתו ידועה. בני גד ובני ראובן מבקשים שנחלתם תהיה בעבר הירדן, מקום שכבר כבשו כל בני ישראל. משה רואה בבקשה ניסיון השתטות מלחימה על שאר הארץ, ומביע את כעסו. אז בני גד ובני ראובן מציעים למשה עסקה:

וַיָּנֻשׁוּ אֵלָיו וַיֹּאמְרוּ גִדְרֹת צֶאֱן נִבְנָה לְמִקְנֵנוּ פֶּה וְעָרִים לְטַפְנוּ. וַאֲנַחְנוּ נַחְלֵץ חָשִׁים לְפָנֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל עַד אֲשֶׁר אִם הִבִּיאֲנָם אֶל מְקוֹמָם וַיֵּשֶׁב טַפְנוּ בְּעָרֵי הַמְּבָצָר מִפְּנֵי יִשְׁבֵי הָאָרֶץ. (במ' לב 16-17)

העסקה פשוטה: הם ישאירו את משפחותיהם בעבר הירדן ויילחמו עם בני ישראל בארץ כנען עד לסיום הכיבוש. קבלת הנחלה בעבר הירדן עדיין אינה מותנית בדבר. בתשובתו משה מציע להם תנאי אבל עדיין אין זה התנאי הידוע לנו:

וַיֹּאמֶר אֲלֵיהֶם מֹשֶׁה אִם תַּעֲשׂוּן אֶת הַדָּבָר הַזֶּה אִם תִּחְלְצוּ לְפָנֵי ה' לְמַלְחָמָה. וְעֵבֶר לָכֶם כָּל חִלּוץ אֶת הַיַּרְדֵּן לְפָנֵי ה' עַד הוֹרִישׁוּ אֶת אִיבֵי מִפְּנֵי. וְנִכְבְּשָׁה הָאָרֶץ לְפָנֵי ה' וְאַחַר תִּשְׁבּוּ וְהִייתֶם נְקִיִּים מֵה' וּמִיִּשְׂרָאֵל וְהִיְתָה הָאָרֶץ הַזֹּאת לָכֶם לְאַחֲזָה לְפָנֵי ה'. וְאִם לֹא תַעֲשׂוּן כֵּן הִנֵּה חֲטֹאתֶם לַה' וְדַעוּ חֲטֹאתְכֶם אֲשֶׁר תִּמְצָא אֶתְכֶם. בְּנוּ לָכֶם עָרִים לְטַפְכֶם וְגִדְרֹת לְצִנְאָכֶם וְהִצַּא מְפִיכֶם תַּעֲשׂוּ. (שם 20-24)

משה אומר להם שאם ייחלצו לפני ה' למלחמה, 'וְהִיְתָה הָאָרֶץ הַזֹּאת לָכֶם לְאַחֲזָה' – הם יקבלו את הארץ, ובמשמע שיקבלו אותה לאחר שתסתיים המלחמה. ואם לא ייחלצו? היינו מצפים לשמוע שההסכם בטל ושהם לא יקבלו את הנחלה בעבר הירדן. ברם, משה אומר להם שאי-קיום התנאי יהיה חטא: 'הִנֵּה חֲטֹאתֶם לַה' וְדַעוּ חֲטֹאתְכֶם אֲשֶׁר תִּמְצָא אֶתְכֶם'. הדרישה הברורה של משה היא 'הִצַּא מְפִיכֶם תַּעֲשׂוּ'.

לא נוכל לנמק את היעדר דברי ביטול התנאי בתירוץ שהתורה נקטה לשון קצרה ולא פירטה את המובן מאליו (תנאי מְפִיכֶם) משום שאי-קיום התנאי אינו חטא. בתנאי יש הדדיות. מתנה התנאי יכול לבחור אם לקיים את התנאי ולזכות בתמורה או שלא לקיימו ולא לקבל את התמורה.¹⁷ האפשרות של אי-קיום התנאי היא מרכיב הכרחי במבנה התנאי. אם התנאי לא מתקיים אין צורך להתרות ולומר: 'וְדַעוּ חֲטֹאתְכֶם אֲשֶׁר תִּמְצָא אֶתְכֶם'.

בני גד ובני ראובן מקבלים את הדברים וחוזרים עליהם, אבל דבריהם למשה עדיין מנוסחים בנוסח של חוזה:

וַיֹּאמְרוּ בְנֵי גֵד וּבְנֵי רְאוּבֵן אֶל מֹשֶׁה לֵאמֹר עֲבָדֶיךָ יַעֲשׂוּ כְּאֲשֶׁר אָדָּנִי מִצִּוָּה. טַפְנוּ נָשִׂינוּ מִקְנֵנוּ וְכָל בְּהֵמָתֵנוּ יְהִי שָׁם בְּעָרֵי הַגְּלֵעָד. וְעֲבָדֶיךָ יַעֲבְרוּ כָּל חִלּוץ צָבָא לְפָנֵי ה' לְמַלְחָמָה כְּאֲשֶׁר אָדָּנִי דִּבֶּר. (שם 25-27)

בני גד ובני ראובן שמעו היטב את דברי משה ואמרו שיעשו את ציווי. משפחותיהם יהיו בערי הגלעד והם ישתתפו במלחמה. כאן היה צריך להסתיים המשא ומתן. משה פונה לאלעזר הכהן וליהושע בן נון, המנהיגים שהוטל

17. על פי ורהפטיג (לעיל הערה 2), עמ' 153, הכפלת התנאי באה רק לחזק את מהימנות המתנה, ולהדגיש שידוע לו שללא קיום התנאי לא יתבצע המעשה.

עליהם לאשר את קיום התנאי ולקבוע אם בני גד ובני ראובן זכאים לקבל את נחלתם בעבר הירדן. אלא שלראשונה משה מנסח את התנאי בלשון המוכרת לנו על פי כללי התנאים:

וַיֵּצֵאוּ לָהֶם מֹשֶׁה אֶת אֲלֻעָזָר הַכֹּהֵן וְאֶת יְהוֹשֻׁעַ בֶּן נּוּן וְאֶת רָאשֵׁי אֲבוֹת הַמִּטּוֹת לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל. וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֲלֵהֶם אִם יַעֲבְרוּ בְנֵי גֹד וּבְנֵי רְאוּבֵן אִתְּכֶם אֶת הַיַּרְדֵּן כָּל חַלּוּץ לְמַלְחָמָה לְפָנָי ה' וְנִכְבְּשָׁה הָאָרֶץ לְפָנֵיכֶם וְנִתְּמָם לָהֶם אֶת אֶרֶץ הַגִּלְעָד לְאַחֲזָהּ. וְאִם לֹא יַעֲבְרוּ חַלּוּצִים אִתְּכֶם וְנִאֲחָזוּ בְּתִכְכֶם בְּאֶרֶץ כְּנָעַן. (שם 28-30)

כאן הייתה צריכה להסתיים ההתדיינות. לכאורה, יש תנאי שבו הן קודם ללאו, ולאחר קיומו יוכלו בני גד ובני ראובן לקבל את הנחלות, כפי שציווה משה את אלעזר ואת יהושע: 'וְנִתְּמָם לָהֶם אֶת אֶרֶץ הַגִּלְעָד לְאַחֲזָהּ'.

המעבר מהתחייבות מותנית לשבועה

בני גד ובני ראובן פונים למשה פעם נוספת ואחרונה לאחר ההתניה עם אלעזר הכהן ועם יהושע בן נון. הם חוזרים על דבריהם הקודמים, למעט שינוי קטן אך חשוב:

וַיַּעֲנוּ בְנֵי גֹד וּבְנֵי רְאוּבֵן לְאֹמֶר אֶת אֲשֶׁר דָּבַר ה' אֶל עֲבָדָיךָ כִּן נַעֲשֶׂה. נִחְנוּ נַעֲבֹר חַלּוּצִים לְפָנָי ה' אֶרֶץ כְּנָעַן וְאַתְּנֵנוּ אַחֲזַת נַחֲלָתְנוּ מֵעֵבֶר לַיַּרְדֵּן. (שם 31-32)

בני גד ובני ראובן מבקשים שהנחלה תינתן להם מייד: 'וְאַתְּנֵנוּ אַחֲזַת נַחֲלָתְנוּ'.

רמב"ן מעיר על כך על אתר:

אמרו לו, אין אדוננו צריך לצוות עלינו בתנאי כפול, חלילה לעבדיך מעבור על מה שאדוני מצוה כי הם דברי ה' ולא נעבור על מצוותו. וזה טעם 'את אשר דבר ה'', כי מתחלה אמרו כאשר אדוני מצוה.

נראה שכאן חל המהפך. הזכרנו לעיל שבשונה מפרשת בנות צלפחד, בכל המשא ומתן עם בני גד ועם בני ראובן לא ראינו מעורבות אלוהית. ובכן, לא דייקנו. בני גד ובני ראובן מבקשים שה' יהיה מעורב. קישור דבריהם לה' מלמד שבעתה הם מבקשים לעלות מדרגה ומעוניינים בחיוב חזק יותר מתנאי מחייב.

במקום דבריהם הקודמים, 'עֲבָדְיָךָ יַעֲשׂוּ כַּאֲשֶׁר אָדֹנָי מְצַוָּה', הקושרים את הציווי על ההיחלצות למלחמה למשה, הם אומרים: 'אֶת אֲשֶׁר דָּבַר ה' אֶל עֲבָדְיָךָ כִּן נַעֲשֶׂה'¹⁸. הם קושרים את הציווי על המלחמה לה'. אנחנו נקבל את עבר הירדן ואנחנו נילחם על הארץ. לאמיתו של דבר הם חוזרים לנוסח המקורי שהגה משה: 'וְאִם לֹא תַעֲשׂוּן כִּן הִנֵּה חֲטָאתֶם לָה' וְדַעוּ חֲטָאתְכֶם אֲשֶׁר תִּמְצָא אִתְּכֶם'. צירוף שני הנוסחים מלמד על מעבר מלשון תנאי ללשון שבועה. תנאי הוא הסכם בין אדם לאדם, ואילו שבועה היא הסכם בין אדם לה'. בתנאי יש הדדיות ואפשר לסגת מההתחייבות, וברור שמושא ההתחייבות יימנע גם הוא מקיומה. בשבועה אין הדדיות. הפרת שבועה היא חטא. בני גד ובני ראובן הבינו כעת את דברי משה הראשונים וביקשו שלא לקיים תנאי אלא להישבע על יציאה למלחמה.

לשון בני גד ובני ראובן היא לשון שבועה: 'אֶת אֲשֶׁר דָּבַר ה' אֶל עֲבָדְיָךָ כִּן נַעֲשֶׂה'. לשון משה לפני אלעזר ולפני יהושע היא לשון תנאי. נראה שמשה השתכנע לתת להם את הנחלה מייד כשהבין שהמחויבות שלהם אינה רק להסכם בינו לביןם אלא למצוות ה' שגלומה בו.¹⁹

אם כן, משה הציע לבני גד ולבני ראובן שתי דרכים לקניין. הראשונה: שבועה, חוזה בין הקב"ה ובין האדם – בין הקב"ה ובין בני גד ובני ראובן. השנייה: תנאי, חוזה בין אדם לאדם – בין בני גד ובני ראובן ובין אלעזר הכהן ויהושע בן נון. הסנקצייה שבחוזה בין בני גד ובני ראובן לקב"ה נאמרה בדברי משה הראשונים: 'וְאִם לֹא תַעֲשׂוּן כִּן הִנֵּה חֲטָאתֶם לָה' וְדַעוּ חֲטָאתְכֶם אֲשֶׁר תִּמְצָא אִתְּכֶם'. יש לה' דרכים רבות לדרוש את הפרת השבועה. הסנקצייה על הפרת החוזה בין בני גד ובני ראובן ובין אלעזר ויהושע היא ביטול טובת ההנאה בשל איקיומו של התנאי, כלומר קבלת נחלה בארץ כנען ולא בעבר הירדן.

18. השו"ב נ' ליבוויץ, עיונים בספר במדבר: בעקבות פרשנינו הראשונים והאחרונים, ירושלים תשנ"ו, עמ' 358. לדבריה המילים 'כאשר אדוני דובר' מלמדות שבני גד ובני ראובן שינו את עמדתם בהשפעת דברי משה, אלא שעדיין לא מובן מדבריה מדוע קיבלו את נחלתם מייד.

19. נראה שזוהו פירושו של אברבנאל (לעיל הערה 11).

כאשר בני גד ובני ראובן אומרים 'עֲבָדֶיךָ יַעֲשׂוּ פְּאֶשֶׁר אֲדֹנָי מִצְוָה' משה מבין שזהו תנאי בין אדם לאדם, ולכן מנסח סנקציה למקרה של איקיום התנאי: 'וְנִאֲחָזוּ בְּתִכְכֶם בְּאַרְץ כְּנָעַן'. כשבני גד ובני ראובן מבינים שחלות הקניין לא תהיה מיידית הם משנים את הלשון ללשון שבועה. החוזה הוא בינם ובין הקב"ה. זכות ההקניה מסורה בפני זה שנשבעים לפניו.²⁰ כאן משה סומך על שבועתם ונותן להם את עבר הירדן מייד, אף כי ייתכן שקיום השבועה יוטל על צאצאיהם.²¹

רמז לדברים נמצא בדברי ר' חיים בן עטר:

או אפשר שגם משה דעתו היה שלא יתחיל זכותם בה אלא אחר התנאי וכשראה חוזק רצונם במעשה הטוב הסכים ונתנה להם תכף ומיד.²²

אלא שלפי דבריו משה שוכנע לתת להם את עבר הירדן לאחר שראה את המוטיבציה הגבוהה של בני גד ושל בני ראובן. לפי דברינו השכנוע העמוק של משה נבע משינוי מהותי במחויבותם ממחויבות של תנאי למחויבות של שבועה.

אם כן, משה הציע את תנאי בני גד ובני ראובן כדי להתנות את קבלת עבר הירדן במחויבותם של בני גד ושל בני ראובן למלחמת המצווה על כיבוש הארץ. בסופו של דבר בני גד ובני ראובן בחרו בנתיב השבועה, ולא היו צריכים לתנאי כדי לבסס את מחויבותם. ברם, זכו בני גד ובני ראובן שדיני תנאי שהתחדשו בפרשה זו ייקראו על שמם.

20. בהלכות נדרים ושבועות יש מנגנון של התרת נדרים ושבועות בפני חכם או בפני בית דין, ראו: רמב"ם, משנה תורה, הלכות נדרים ד, ה. אבל נראה שמנגנון זה אינו קיים במקרא. לדוגמה, יפתח הגלעדי שנדר: 'וְהָיָה הַיּוֹצֵא אֶשֶׁר יֵצֵא מִדְּלַתִּי בֵּיתִי לְקִרְאָתִי בְּשׂוֹבֵי בְּשָׁלוֹם מִבְּנֵי עַמּוֹן וְהָיָה לָהּ נְהַעֲלִיתָהּ עוֹלָה' (שופ' יא 31) ונודמנה לו בתו, לא נשאל על נדרו. וראו בתנא דבי אליהו, פ' יא, שאומנם מצוין שזו הייתה אפשרות שלא נוצלה, ובשל כך נהרגו ארבעים ושתיים אלף מישראל, אבל בפשט הכתובים הדבר לא היה אפשרי. גם בני ישראל שנשבעו שלא לתת את בנותיהם לשבט בנימין לא נשאלו על שבועתם, אף על פי שהבינו שהשבועה יכולה להביא לכליונו של שבט מישראל. הם אף יזמו מלחמה עם יבש גלעד כדי לקחת את בנותיהם לבני בנימין. ביטול השבועה באמצעות התרה לא הייתה אפשרית. נראה שלכך כיוונה המשנה: 'היתר נדרים פורחין באויר ואין להם על מה שיסמכו' (משנה, חגיגה א, ח). ראו על כך: י' מדן, 'על שתי הפטרות ועל שתי עקרות', א' בוק (עורך), **בראש השנה ייכתבון: קובץ מאמרים על ראש השנה**, אלון שבות תשס"ג, עמ' 168 הערה 31, הרואה בפסוק 'וידבר משה אל ראשי המטות' (במ' ל 2) אסמכתא לדין היתר נדרים, שכל הנודר נודר על דעת ראשי המטות. הרב מדן דימה את דין היתר נדרים לדין הפקעת קידושין. אף נראה מתוך דבריו שהיתר נדרים ושבועות הוא חידוש של חכמים. ראו עוד: ח' גפני, '**פשוטה של משנה: עיונים בחקר ספרות חז"ל בעת החדשה**, בני ברק 2011, עמ' 243; י' הרביץ, 'תנ"ך, פרשנות', **אנציקלופדיה מקראית**, ח, עמ' 641–737.

21. על שבועה שמחייבת גם את הדורות הבאים ובכללם את היורשים ראו: י' בר ששת, **שו"ת הריב"ש**, בעריכת ד' מצגר, ירושלים תשנ"ג, סי' שצט, שכותב שהציבור יכולים לעשות תקנה עליהם ועל זרעם, ומביא ראיה לדבריו ממעשה פילגש בגבעה שבו נשבעו בני ישראל שלא לתת את בנותיהם לבני בנימין. וראו על כך: מ' אלון, **המשפט העברי: תולדותיו, מקורותיו, עקרונותיו**³, א, ירושלים תשנ"ה, עמ' 591–594.

22. פירוש אור החיים לבמ', לב 31, ד"ה ויענו בני גד וגו'. ר' אברהם בן דוד כותב דברים דומים בספרו **השגות הראב"ד על הרי"ף**, בבלי, ביצה, יח ע"ב, ומסביר שלשונו הכפולה של התנאי נבעה מזכיותם המיידית של בני גד ושל בני ראובן בנחלתם: 'ועל כן הוצרך משה לכפול התנאים שאם לא יקיימו אותם יקחו הנחלה מידם'. ברם, דברים אלו אינם הולמים את הלכות תנאי, שכן גם בתנאי כפול יש להמתין עד לקיום התנאי כדי לקיים את המעשה.